

'GANSCH NEDERLAND LUISTERDE'

Gerrit Paape als journalist in Den Bosch (1794-1795)

Peter Altena

In de winter van 1794/95 speelde 'Den Bosch' een belangrijke ideologische rol in ons land. De stad was korte tijd onder leiding van Gerrit Paape het 'perscentrum van de revolutie'. Peter Altena doceert Nederlands en publiceert over de geschiedenis van de Nederlandse letterkunde (18e eeuw). In deze bijdrage gaat hij in op Gerrit Paape en 'zijn' 's-Hertogenbossche Vaderlandsche Courant.

Op vrijdag 26 september 1794 sloeg de God van Nederland even een welwillend oog op de door rampspoed geteisterde inwoners van Den Bosch. Sinds een paar dagen lagen de Fransen, begunstigd door het toeval, in belegering voor de stad; het Franse geschut deed in de stad horen en zien vergaan. Op vrijdag gloorde er echter een sprankje hoop:

In een klein huisje uit twee kamertjes, door glasraamen van een gescheiden, bestaande, en in de eerste Nieuwstraat staande, waren zestien volwassen mensen en vier kinderen. Een houwitzer viel door den schoorsteen op een theeketel, met koffij gevuld, en vervolgens onder de tafel, daar dezelve sprong, die tafel, met het geen 'er op was, geheel verbrijzelde, en stukken uit de muuren slaande, terwijl een ander stuk, door de middelglazen, vloog op eene bedstede,

in welke zich eene vrouw met twee kinderen bevond; en echter werd geen eenig mensch, zelfs niet ligt, daar door gekwetst.'

In dit voorval, beschreven door Caspar van Breugel en onderzocht en waar bevonden door de stadspredikant Chevalier, openbaarde zich 'Gods bijzondere bestuuring'. De God van Nederland, wiens vinger men gewoon was te zien in bijzondere natuurgebeurtenissen, rampen en reddingen, beperkte zijn steun aan de belegerde Bosschenaren echter tot dit ene geval.

Op aanmerkelijk meer hulp mochten in die dagen de Fransen rekenen. In een pamfletje, getiteld 'Vervolg op het Boek der Chronieken der Nederlanders', verschenen zij als de oogappels van God. In Bijbelse bewoordingen worden 'de kinderen der Fransen' als uitverkoren volk geportretteerd: zij vertegenwoordigden het absoluut goede. Tijdens oorlogen en bij andere rampspoed is er weinig vraag naar nuanceren en relativiseren. De Franse veldtocht leidde volgens het pamfletje na de verovering van Sluis naar

een Stad dewelke gebouwt was door enen genaamt Godefroy de derde Hertog van Braband, ende de Stad was genaamt 's-Hertogenbosch. Ende deze

Stad was sterk, wegens haare rivieren ende moerasen die haar omringden, ook is deselve voorsien van seven groote bolwerken, zo dat de inwoonders niet bevreesd waren, voor hare belegeraars, ook wierd die Stad gehouden voor een Wagenborgh van het geheele land der kinderen der Nederlanders.²

De Fransen dwongen nadien ook in werkelijkheid de stad tot overgave. Volgens het pamfletje brak daarmee een periode van ongekend geluk aan. Dat de inwoners van Den Bosch 'niet bevreesd' waren, lijkt verbazingwekkend onjuist. Wellicht werd daarmee gehoorzaamd aan conventies die in en buiten de stad golden: eigentijdse gebeurtenissen werden door alle partijen gemythologiseerd, daarbij paste overdrijving en polarisatie. In de 'Oud-Testamentisering' van de belegering van Den Bosch treft de typering van de stad als 'Wagenborgh van het geheele land'. Oorspronkelijk is een 'Wagenborgh' een verschansing die gevormd wordt door een veelhoek van aan elkaar verbonden wagens. Nadien is deze verdedigende stelling in series als 'Rawhide' ingenomen door Amerikaanse veedrijvers die een 'Wagenborgh' vormden om zich de Indianen van het lijf te houden. Den Bosch heet hier een 'Wagenborgh van het geheele land': kennelijk werd Den Bosch gezien als beslissende dominosteen; als Den Bosch viel, was de strijd beslist.

Met die karakteristiek lijkt vooral bedoeld te worden op de militair-strategische positie van Den Bosch.³ Er is echter alle aanleiding om een en ander ook in meer overdrachtelijke zin te verstaan: Den Bosch als 'Wagenborgh' in de slag om de publieke opinie. De zojuist veroverde stad werd voor een aantal maanden het perscentrum van de revolutie.

Kort na de 'bevrijding' van Den Bosch besloot de militaire staf de beïnvloeding van de publieke opinie een wat systematischer

vorm te geven. Generaal Daendels offerde zijn persoonlijke secretaris voor dat doel. Die secretaris was Gerrit Paape en de 'generale' beschikking kwam hem op de Markt van Den Bosch ter ore. Een kuiertochtje door de gehavende stad leidde Paape als vanzelf naar het centrum:

Toen ik op de markt kwam, ontmoette ik myn Vriend H....., die my, uit naam van den Generaal, aankondigde, dat ik gerequireerd was geworden, om een Vaderlandsche Courant te schrijven, en hy my derhalven zou inkuartieren by de gewoone uitgeefster van de Stadscourant, de weduwe C.A. Vieweg en Zoon, waarheen hy my dan ook daadlyk geleidde, en waar ik vriendlyk ontvangen werd.⁴

Een dienstbevel maakte van de secretaris een journalist. Aan ervaring ontbrak het hem niet: voor de omwenteling van 1787 had Paape zich in Delft geschoold als 'courantier' en met zijn 'enthousiastische' bijdragen aan de 'Hollandsche Historische Courant' menig regent tegen zich in het harnas gejaagd.⁵ Als secretaris van Daendels had hij zo nu en dan een propagandistisch versje geschreven. Met de opdracht van Daendels was Paape dan ook danig in zijn schik: 'vermits (...) deeze Courant een Vaderlandsche, en dat wel de eerste Vaderlandsche Courant moest zyn, was de opgedraagen last my vry wel naar myn zin.'⁶

In de omschrijving die in het dienstbevel - en in de woorden van Paape - gegeven wordt van de krant treft het beoogde nationale karakter. Dat de krant een voortzetting was van de 'Stadscourant' en bijgevolg tenminste ook een lokaal karakter droeg, lijkt voor Paape bijzaak. Op pathetische wijze zou hij zich nadien distantiëren van de stadsrubriek: 'Rechtvaardige Hemel! wat verscheelt het de onderdrukte, de naar vryheidverlangende Bataaf, die zo yverig myn

Afb. 1 Gerrit Paape, revolutionair journalist te 's-Hertogenbosch; het portret is een naar een tekening van J. Buijs door Reinier Vinckles en C. Bogerts gemaakte kopergravure (Foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Top.-Hist. Atlas, stamboeknr. 14.965).

nieuwspapier leest, of men morgen of overmorgen het vuil van de straten van 's Hertogenbosch moet scheppen?⁷

Deze uitroep doet vrezen dat de krant van Paape onder plaatselijke druk stond. Bossche autoriteiten wensten na herstel van de orde de krant vooral als 'Stadscourant' te gebruiken, terwijl Paape loyaal wilde blijven aan zijn opdracht. Een zekere spanning tussen de ambities van Paape en de verlangens van de nieuwe stadsbestuurders en de traditionele lezers van de 'Stadscourant' lijkt onloochenbaar. Bij die spanning bleef het niet.

In de maanden dat Paape zijn naam verbond aan de "'s Hertogenbossche Vaderlandsche Courant' - van oktober 1794 tot en met maart 1795, in totaal 50 nummers - verscheen de krant tweemaal per week. Een enkele maal werd die regelmaat verstoord door een 'Extraordinaire' uitgave. De gewone uitgave van de krant bestond uit één aan twee zijden bedrukt vel folio, de buitengewone edities waren slechts aan één zijde bedrukt. Wat de omvang, de bladspiegel en de regelmaat van verschijning betreft, conformeerde de Bossche krant zich aan wat gebruikelijk was. Beschouwing van de overgeleverde exemplaren leert dat er van de "'s Hertogenbossche Vaderlandsche Courant', tenminste in februari 1795, twee edities werden uitgebracht. De eerste editie verscheen op dinsdag en vrijdag, de tweede op woensdag en zaterdag. Inhoudelijk waren de eerste en tweede editie identiek. De tegenwoordige verblijfplaats van exemplaren van de krant werpt wellicht licht op de betekenis van die twee edities. In de bibliotheek van de Katholieke Universiteit Brabant bevindt zich een groot aantal exemplaren van de eerste editie, terwijl exemplaren van de tweede editie slechts te vinden zijn in het Nederlands Persmuseum te Amsterdam.⁸ Het vermoeden lijkt gewettigd dat de eerste editie een vooral lokale verspreiding kende, terwijl de tweede editie op een nationale verspreiding mikte. Als het zo is dat er pas in 1795 twee edities van de krant verschenen, kan dat samenhangen met de opmars van de bevrijding: terwijl in 1794 het afzetgebied van de krant nog beperkt was, omdat het door de Fransen beheerst gebied afzienbaar was, kwamen de zaken in de loop van 1795 gecompliceerder te liggen: in 1795 won de Bataafse Revolutie veld en bijgevolg kwam Den Bosch steeds excentrischer te liggen. Kon in 1794 het bevrijde vaderland vanuit Den Bosch in één dag bestreken worden,

in 1795 waren daar twee dagen voor nodig. Deze ontwikkeling tekent zich ook af in de 's Hertogenbossche Vaderlandsche Courant': Den Bosch ontwikkelde zich van oktober 1794 tot maart 1795 van revolutionaire voorpost tot periferie. De Bossche krant verspeelde zijn 'Vaderlandsche' uitstraling en werd de spreekbuis van een achtergebleven revolutionair die de afstand tussen zichzelf en de revolutionaire voorhoede groter zag worden. Waar Paape in 1794 glorieerde en de ogen van alle vrienden van de vrijheid op zich gericht dacht, daar hervond hij in 1795 de teleurstelling en zijn satirische verbeterheid. In de loop van zijn Bossche maanden zien lezers van de krant de onvrede van de courantier groeien. Of de Bossche lezers erg geamuseerd werden door de 'Stadscourant', waarin een Hollander zijn eigen oorlogje voerde, is onzeker.

In de laatste maanden van 1794 schakelde Paape zich volledig in voor de Franse propaganda. De krant bevat in een langdurig feuilleton de besluiten van 'fransche Volksvertegenwoordigers', terwijl ook aan de beschikkingen van de nieuwe Bossche stadsregering de nodige ruimte gegund wordt. Behalve met deze mededelingen van de overheid wordt de krant gevuld met nieuws van het front en van achter het front. De voortgang van de Franse veroveringen wordt op de voet gevolgd en de onvrede in de nog niet bevrijde Hollandse steden wordt aangewakkerd. Het meest interessant zijn echter de opiniërende bijdragen. Daarbij moet gezegd worden dat in de krant van Paape nieuws en opinievorming naadloos verweven zijn. Frontnieuws bijvoorbeeld wordt 'zaaklyk' geopend, maar doorgaans met propaganda besloten. Het 'Egt en zaaklyk verhaal wegens het beleg en inneemen der Stad Nymegen' begint met feitelijke informatie over de strategische positie van de

stad, de militaire sterkte enzovoort, maar al-
lengs escaleert het verslag in opgewonden taal over de plunderingen door de Engelse verdedigers van de stad.⁹

Bij de onversneden opiniërende bijdragen legt de journalist een voorkeur voor brieven aan de dag. Talrijke brieven zijn opgenomen in de Courant: lezersbrieven aan 'citoyen Paape', voorzien van een antwoord van de journalist, en zogenaamde 'onderschepte brieven'. Het is niet vermetel te veronderstellen dat de meeste van deze brieven uit de koker van Paape zelf afkomstig zijn. Die voorkeur voor brieven strekt zich overigens ook uit tot de nieuwsvoorziening: frontberichten uit Venlo bijvoorbeeld worden in briefvorm aangeboden en de herhaalde aanhef 'myn vriend' wekt de indruk dat de journalist uit zijn persoonlijke correspondentie met een Limburgse vriend klapte.¹⁰ Effect van deze 'epistolarisering' van het nieuws is 'de-courantisering': de krant lijkt op een roman in brieven of op een spectaculair weekblad.¹¹

In de eerste brieven die Paape ontvangt en beantwoordt, staan de verdediging van het 'revolutionaire' en 'vaderlandsche' karakter van de krant en de verdediging van de Fransen in het middelpunt. Zo neemt een lezer het op 14 november 1794 voor Paape en zijn radicale waarheidsliefde op, terwijl op 2 december een briefschrijver 'Burger Paape' ongevraagd laat weten dat zijn krant een succes is in het gehele land.¹²

Voor een revolutionair journalist was de vrijheid van schrijven niet onbeperkt. In een merkwaardig 'Aan myne Leezers' laat Paape op 21 november weten dat 'voorzigtigheid en staatkunde' van hem 'vorderen, om niet al te los en te schielijk te zyn, in het plaatsen van zodanig nieuws, als de gemoederen in vuur en vlam zetten, of geheel ter neder

DE KEEZENSOCIETEIT; OF WEEKBLAD

Voor den gemeenen Man en Boer:

Dat is te zeggen,

Voor de nuttigste clasfe van Menschen.

No. 3.

Het vervolg en slot van den gewigtigen brief aan de Princeffe van Oranje, enz. enz. enz.

Zeeven jaaren lang hebt gy, op Nederlands treurtoncel de heillooze rol van Megera gespeeld. Elk, die uw vertoorn aanschyn aanschouwde, verftende: Alles wat om u heen zig beweege, keek u naar de oogen, beefde, kroop en fletterde! De Aristocraten, of fchoon zy u in hunne binnekamers vervloekten, volbragten eger uwe bevelen. Zy hadden een doodlyken haat tegen uwen zotten en koppigen Egtgenoot, en zy wiften, dat gy dien ezelagtigen Prins met de uiterfte verachting befchouwdet, en met de diepfte verontwaardiging behandeldet, en het was daarom, dat zy u te vriend hielden, om, langs dien weg, hunne verfoeilike oogmerken te bereiken.

De braave, de eerlyke Vaderlanders, de befte burgers, die het u gelukte, om uit het vernederde Vaderland te verjaagen en te verbannen, bleeven beftendig het voorwerp van uwen onmenfchlyken haat. Na hen eerst aan den grootften der gekroonde Booswigten, aan den gefchavotteerden Lodewyk den Zefthenden, verraden, verkogt en geleverd te hebben,

moest gy hen nog wreedelyk agtervolgen, het zy in hunne perzoonen, het zy in hunne familjen; of het zy eindlyk met een zoort van flaavenkoop aangeaan, om ze weder gepadiglyk de intrede in hun Vaderland te vergunnen, ten einde aldaar de volheid der fiolen uwer heliche, wraakgierigheid over hen uitte gieten.

Het volkomen eens zynde met de gefchepterde dwinglanden en volkverdrukkers, en in de zwarte duifternis zaamen, fpannende met het fchuim der menfchen, met den beroerder van Europa, met den beul zyner burgers en den verwoester van zyn Vaderland, met Lodewyk den Zefthenden, dagt gy nu zaaken wonder wel overlegd te hebben, door uwerroofgierige en haatlyke Pruiſſen, met den eerloozen Brunfwyk aan 't hoofd, het vrye Vrankryk in te helpen flauwen, om er het gruwlykft verraad, den moord van alle egte Patriotten, met behulp van Lodewyk, aldaar tot ftand te brengen, en om in dat Land, waar de wezenlyke vryheid het eerfte ontloek, die vryheid voor ceuwig den doodfleck te geeven.

Gy, wreede, menfchhaatende Vrouw

C

87

slaan en uitdooven kan'.¹³ Na deze bekentenis zou Paape nog vaak 'voorzigtigheid en staatkunde' uit het oog verliezen. Wat hij niet vergat, was de ondersteuning van de Fransen: met zijn opgetogen nieuwsberichten hield hij de revolutionaire moed er goed in, hij bestreed defaitisme en wankelmoe-digheid bij de Hollandse patriotten, hij verdedigde de Franse 'bezettters' tegen verdachtmakingen. Die verdachtmakingen golden de zogenaamde 'assignaten' en de ver-

Afb. 2 Eerste pagina van het derde nummer van 'De Keezensocieteit', het revolutionaire weekblad van Gerrit Paape (Bibliotheek Stadsarchief 's-Hertogenbosch).

meende ongodsdienstigheid van de Fransen. Paape wordt niet moe de lof van de Franse tolerantie te zingen, daarbij huldigt hij de godsdienstvrede die met de komst van de Fransen eindelijk gerealiseerd lijkt. Behalve brieven van lezers plaatst Paape in

zijn krant een aantal 'onderschepte' brieven aan de regenten van de oude stempel en aan Willem V. De regenten worden tot inkeer gemaand en Willem V wordt geridiculiseerd.¹⁴ De beloofde brief aan prinses Wilhelmina wordt uiteindelijk niet in de krant opgenomen, daarvoor koos Paape een ander medium.

De koortsachtige propaganda die Paape voerde voor de Fransen nam met de "s Hertogenbossche Vaderlandsche Courant" als medium geen genoegen. In november 1794 startte Paape het weekblad 'De Keezensocieteit', waarin een veel 'volker' toon aan- geslagen werd.¹⁵ Voor de uitgave van dit weekblad wordt in de krant geadverteerd, maar dat is niet alles. In de al eerder ge- noemde brief aan 'Citoyen Paape', in de krant van 14 november, prijst een anonieme burger hem vanwege zijn liefde voor de waarheid. De burger merkt verder op dat de soms wat rauwe toon van de revolutionaire krant samenhangt met het beoogde publiek: de 'allernuttigste classe van menschen', be- staande uit ambachtslieden, boeren en dag- loners, 'luiden, die er, om zo te spreken, geen doekjes om winden'.¹⁶ In een nawoord verzekert Paape geschrokken dat hij ook 'voor de verstandige en fatzoenlyke waereld' schrijft. Met 'De Keezensocieteit', waarin de beloofde brief aan prinses Wilhelmina ver- schijnt, richtte Paape zich exclusief op de door de brieveschrijver aangeduide 'allernut- tigste classe', waardoor Paape zich in zijn 'Courant' meer kan richten op de 'verstandi- ge en fatzoenlyke waereld'. Behalve in krant en weekblad schreef Paape in het halve jaar dat hij in Den Bosch verbleef revolutionaire almanakken en toneelstukken. Gerrit Paape was het revolutionaire perscentrum Den Bosch.

In toenemende mate en zeker in 1795 venti-

leerde Paape zijn onvrede. De oorlog verwij- derde zich steeds verder van Den Bosch en in Hollandse steden voerden andere patri- otten het hoogste woord. Er bereiken hem brieven, waarin gezinspeeld wordt op de machtswellust van nieuwe regenten.¹⁷ In een fabelachtig feuilleton, dat in januari 1795 begint, becommentarieert hij de pogingen van de Orangistische regenten Repelaer en Brantsen om in Parijs vrede te sluiten met de Fransen. Op de achtergrond speelde de Bossche Orangist Van Breugel een belang- rijke rol bij deze 'lijm'-poging. Repelaer en Brantsen zijn in de fabel de wolven, terwijl hij Van Breugel als een huilerig rood vosje portretteert.¹⁸ Paape vreest dat deze onder- handelingen tot een 'verkeerde' vrede lei- den.

Steeds vaker bepleit Paape in de 'Courant' zijn eigen zaak: imposant en tragisch is het credo 'Aan de Bataaven' dat de hele afleve- ring van 17 februari 1795 in beslag nam.¹⁹

Paape maakt zich tot spreekbuis van de ver- bannen en nu in het vaderland teruggekeer- de patriotten. Het vaderland miskent de martelaren van 1787: het lijden in den vreemde verdient compensatie en de 'foute' regenten behoren bestraft te worden. In zijn onverzoenlijkheid radicaliseert Paape en veroordeelt hij zijn stem tot de revolutio- naire marge. Met zijn kritiek op de al te gro- te verzoenlijkheid van het nieuwe bewind, op de baantjesjagerij en zijn spot met de voorname Bosschenaar Van Breugel zal hij zich in Den Bosch niet veel vrienden heb- ben verworven.

Een zekere wanhoop valt in het slotakkoord van het stuk 'Aan de Bataaven' te beluiste- ren. Nogal ongeloofwaardig klinkt het waar Paape beweert in deze even verheven als verongelijkte beschouwing niet voor zichzelf te hebben gesproken: 'ik heb aan niemand verplichting; ik leef van den arbeid myner handen, en hoop zulks te blyven doen;

ik verdeedig de zaak der fransche Republyk, niet om dat ik er voor betaald word, maar om dat die zaak goed is.²⁰

Jaren later zou Gerrit Paape nog wel vaker koketteren als arbeider van het woord. Wat in deze 'apologie' opvalt, is de verdediging van zijn onafhankelijkheid als schrijver. Kennelijk werd Paape ervan verdacht dat hij als propagandist te koop was. Aan die verdenking had hij ook wel voedsel gegeven. In het vervolg op zijn autobiografie voedde hij die verdenking andermaal door het hiervoor geciteerde verhaal van de ontmoeting op de Markt van Den Bosch. Het is niettemin moeilijk voorstelbaar dat de Fransen in 1795 nog veel baat hadden bij de 's Hertogenbossche Vaderlandsche Courant', waar in de maanden januari tot en met maart vooral de stem van Paape klonk en de verdediging van de 'fransche Republyk' bijzaak was geworden.

Bepaald ongebruikelijk is de driedelige 'Staatkundige droom', die Paape eind februari en begin maart in de krant publiceerde. In de droom komt na de revolutionaire hoop de teleurstelling tot uitdrukking: de zo moeizaam verworven Vrijheid wordt weggehoond door 'nieuwe Tyrannen, met nieuwe patriottische naamen'. Wat in werkelijkheid niet kon, ging in de droom nog wel: 'Thans vertoonde zig de eeuwige Waarheid: op gloeiende purperwolken daalde zy neder; regt boven het hoofd der Vryheid plaatste zy zig. Alles was eerbied en stilte. Zy opende haare godlyke lippen en sprak, terwyl gansch Nederland luisterde.'²¹

De Goddelijke Waarheid sprak woorden die Paape uit het hart kwamen. In de werkelijkheid, waarin de dromer ontwaakte, werden dergelijke ware woorden slechts door de schrijver van de 's Hertogenbossche Vaderlandsche Courant' gesproken. Van 'eerbied

en stilte' merkte Paape weinig. Zijn krant was als 'Vaderlandsche' krant niet langer exclusief; brieven waarin onthuld werd dat hij met geestdrift gelezen werd in Amsterdam, Rotterdam en Schiedam, ontving hij in 1795 niet meer. In Amsterdam en Den Haag zat de pers dicht bij de macht en het nieuws, ja bij het centrum van de Bataafse Revolutie. Misnoegd en verlaten keek Paape om zich heen: het was koud in Den Bosch en het water steeg angstwekkend. De God van Nederland gunde in de eerste maanden van 1795 slechts de dromer wat gunsten. De schrijver van de 'Vaderlandsche' krant wachtte in het isolement, dat het hoog water, de voortschrijdende oorlog en zijn onverzoenlijke radicalisering hem in Den Bosch bereidden, op verlossing. Eind maart lachte de God van Nederland hem weer even toe: vanuit Den Haag werd hij voor belangrijke zaken geroepen. Hals-overkop vertrok Gerrit Paape uit Den Bosch, op zoek naar een nieuw front in de revolutionaire strijd om het volksgeluk. Later schreef hij dat hij op 22 maart 1795 Den Bosch 'met een gevoel van heimlyke smart' verliet.²² Die smart wist hij goed te verbergen. Aan zijn maanden in Den Bosch dankte hij weliswaar 'verscheiden goede, vertrouwelyke Vrienden', maar de laatste maanden voelde hij zich miskend, werd wat ziek en verlangde hevig naar Holland en actie. Den Bosch, maar dat verbood de bescheidenheid te zeggen, genoot in de maanden dat de stad in de slag om de publieke opinie een 'Wagenborgh van het geheele land' was het voorrecht een messcherp en geestig schrijver te huisvesten.

Noten

1. 'Onzijdig Verhaal wegens de belegering van 's-Hertogenbosch'. In: Coen Free (ed.), *Negen schoten met grof canon*. Bossche oorlogsdagboeken 1629, 1794, 1944. 's-Hertogenboek 9 ('s-Hertogenbosch 1993) p.31-32.
2. Vervolg op het Boek der Chronieken der Nederlanders, beschreeven in de Oostersche styl, door den Rabbie Kabiël Lynzo. z.pl., z.j. (ex. UB Groningen V q 15, band I, nr 10; verschenen eind maart, begin april 1795), p. 3 e.v.
3. Zie daarvoor de bijdrage van Schulten in dit tijdschrift.
4. Gerrit Paape, *Republikeinsch Speelreisje, van Vrankryk naar Holland* ('s Hertogenbosch, Wed. C.A. Vieweg en Zoon; Amsterdam, A.B. Saakes 1795; 2 delen). II p. 52.
5. Chr. Kroes-Ligtenberg, *Dr Wybo Fijnje (1750-1809). Belevissen van een journalist in de patriottentijd* (Assen, 1957) p. 79.
6. Gerrit Paape, *Republikeinsch Speelreisje II*, p. 53.
7. Idem II, p. 59.
8. Exemplaren 's Hertogenbossche Vaderlandsche Courant (hierna HVC) in bibliotheek Katholieke Universiteit Brabant (KUB T 8247 : afkomstig uit bibliotheek Provinciaal Genootschap in den Bosch). Exemplaren uit Persmuseum beschreven door Susanne Gabriëls, *Lijst van publikaties gedrukt in de periode voor 1800, berustend in het Nederlands Persmuseum* (Amsterdam, 1992) p. 40, nr 104. Over de geschiedenis van de krant P. Hollenberg, 'Enkele episoden uit de geschiedenis van de oudste Noordbrabantse krant', in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt e.a. (red.), *Voor Rogier. Hilversum/Antwerpen 1964*, p. 163-180.
9. HVC 90, 19 nov. 1794.
10. HVC 88, 14 nov. 1794; HVC 89, 18 nov. 1794. De amicale toon van de berichten uit deze couranten contrasteert met zakelijke toon over Venlo in HVC 85, 7 nov. 1794.
11. Hollenberg beschouwde opname van informele brieven in HVC als novum. Dat is wat veel eer: het procédé werd in weekbladen als *De Politieke Krayer* en in dagbladen als de 's Gravenhaagse *Courant* voordien al toegepast. Opmerkelijk is het gebruik van de lezersbrief in HVC intussen wel. Het herinnert aan de spectatoriale en satirische bladen, waar Paape stellig mee vertrouwd was, en aan de romans van Paape die een nogal losse opbouw in brieven kennen. In zekere zin is dit gebruik van de lezersbrief in het dagblad een terugkeer naar de wortels van de courant. Zoals bekend kwam de krant voort uit de commerciële correspondentie.
12. HVC 88, 14 nov. 1794; HVC 94, 2 dec. 1794.
13. HVC 91, 21 nov. 1794. Titel luidt overigens 'Aan myne Eleezers'.
14. Onderschepte brieven in HVC 86, 8 nov. 1794: 'Copie van een Brief, gezonden aan alle de Regenten van geheel Nederland'; HVC 88, 14 nov. 1794: 'Copie van een brief, geschreeven door een geheim Comité van Byltjes, Zakkedraagers, Kruijers enz. Aan Willem den Vyfden' en aankondiging van soortgelijke brief van geheim comité 'van vaderlandsche meisjes en vrouwen' aan de prinses. Deze laatste verscheen uiteindelijk in *De Keezensocieteit* ('s Bosch, Wed. C.A. Vieweg en Zoon 1794-1795), nrs 2 en 3.
15. Van De Keezensocieteit zijn slechts drie afleveringen bewaard gebleven (Stadsarchief 's-Hertogenbosch).
16. HVC 88, 14 nov. 1794.
17. Over nieuwe regenten brief aan Citoyen Paape in HVC 92, 25 nov. 1794 (antwoord verwacht in *De Keezensocieteit*), dorpse brief in HVC 93, 28 nov. 1794 (met kort agiterend antwoord van Paape), maar ook hartstochtelijke beschouwing 'Aan de verlostte Bataaven' in HVC 11, 7 febr. 1795.
18. Feuilleton wolven en vosje HVC 3, 9 jan. 1795 (daar ook is bij de berichten sprake van de betrokkenheid van 'een zekeren burger uit 's Hertogenbosch', ongetwijfeld Van Breugel), HVC 5, 16 jan. 1795, HVC 6, 20 jan. 1795, HVC 8, 27 jan. 1795 ('Het Voschje is voorneemens, om ongemerkt in zyn hol te kruipen, en aldaar als een vergeeten burger te leven.'). Van Breugel was ook al beschadigd in HVC 102, 26 dec. 1794 en HVC 1, 2 jan. 1795.
19. HVC 14, 17 febr. 1795.
20. Ibidem.
21. Droom in HVC 17, 27 febr. 1795, HVC 18, 3 maart 1795 en HVC 19, 6 maart 1795; citaat afkomstig uit laatstgenoemd nummer. Optreden 'eeuwige Waarheid' lijkt sterk op optreden 'Rechtvaardigheid' in de bekende satirische roman van Paape, 'Het leven en sterven van een hedendaagsch aristocraat' (1798).
22. Gerrit Paape, *Republikeinsch Speelreisje II*, p. 120.